

En strävan mot fred

– Det civila samhällets bidrag till fred i Moçambique

Annie Emilsson och Cecilia Holmgren

Abstract

Undersökningen i denna uppsats kretsar kring det civila samhällets roll under fredsprocessen i Moçambique. Trots att ett brutalt inbördeskrig drabbade invånarna hårt lyckades de upprätthålla ett stort engagemang för fred. Direkt fred uppnåddes genom det avtal som signerades 1992. Sedan dess har landet haft fred i drygt 15 år, trots att inga vanligt förekommande försoningsverktyg som sanningskommissioner och rättegångar upprättades. Uppsatsen ämnar undersöka det civila samhällets roll för dels den direkta freden men framförallt deras omfattande arbete för att se till att försoning skapades i landet. Experter på området har flera gånger varnat för risk för att ny konflikt kan bryta ut men så har inte skett. Civila samhällets bidrag för att uppnå fredlig samexistens är därför av stort intresse. Uppsatsen syftar till att beskriva hur detta arbete *såg ut* och på vilket *plan* det skedde. Vad undersökningen sedan konstaterar är att det civila samhället bidrog till en direkt fred men också till att försoning kunde etableras i landet.

Nyckelord: Moçambique, inbördeskrig, civila samhället, fredsprocess, försoning

Innehållsförteckning

1	Introduktion	1
1.1	Syfte, frågeställning och begränsningar	1
1.2	Teoretiskt studiefält	2
1.3	Teori	2
1.4	Disposition, metod och material	3
1.5	Definitioner	4
2	Bakgrund	5
2.1	Historik	5
2.2	Krigets karaktär	7
2.3	Fredsavtalet	7
3	Det civila samhället och negativ fred	9
3.1	Det civila samhället och fredsavtalet	9
4	Det civila samhället och positiv fred	11
4.1	Läkning	11
4.2	Förlåtelse	13
4.3	Integrering av de krigsdrabbade	15
4.4	Förändring av attityder	16
5	Positiv och negativ fred – en slutdiskussion	20
5.1	Diskussion om hållbar fred	20
5.2	Generaliserbarhet	21
6	Avslutning	23
6.1	Sammanfattning av analysen	23
6.2	Fortsatt forskning	24
7	Referenser	25
7.1	Litteratur	25

7.2	Internet	26
-----	----------------	----

1 Introduktion

När fredsavtalet signerats efter det 15 år långa inbördeskriget i Moçambique ansågs konflikten ha varit en av de mest brutala och grymma i modern historia. Civilbefolkningen fick genomgå enorma lidanden och få människor lämnades oberörda av våldet. Efter krigets slut stod landet inför många svårigheter; fattigdomen var hög, nästan en miljon människor hade fått sätta livet till och mycket av infrastrukturen hade förstörts. Trots dessa svårigheter har landet sedan krigets slut lyckats hålla sig förvånansvärt stabilt (Armon et. al. 1998). Någon större konflikt råder heller inte mellan landets olika invånare. Det civila samhället arbetade aktivt under fredsprocessen vilket är beundransvärt med tanke på det lidande den civila befolkningen genomgått och de grymheter det upplevt. Engagemanget sträckte sig utöver den enskilda individens egen sfär. En utbredd uppfattning fanns om att det var nödvändigt att också hjälpa grannar och medmänniskor att orka leva vidare för att ge varandra en meningsfull tillvaro. Det är detta breda engagemang och arbete utfört av det civila samhället som uppsatsen ämnar studera.

1.1 Syfte, frågeställning och begränsningar

Diskussionen kring vilken roll det civila samhället och medborgarna hade för Moçambiques freds- och demokratiseringsprocess är splittrad och ostrukturerad. Vissa framhäver kyrkornas medlande roll (Sampson 1997, Smock 2004), andra medborgarnas insats för försoning (Nordstrom 1997, Bloomfield 2003). Vissa anser att medborgarnas och kyrkans roll var begränsad (Wachecon 2004, Moran – Pitcher 2004) medan andra ser den som avgörande (Long – Brecke 2003, Chicuecue 1997)). På *vilket plan* och *på vilket sätt* är mindre utforskat och syftet med denna uppsats är att försöka undersöka och strukturera dessa aspekter.

Att se till lokala aktörer och medborgares roll kan hjälpa till att förklara varför vissa fredsavtal lyckas bättre än andra (Moran – Pitcher 2004 s. 503). Syftet med uppsatsen blir då också att ge ökad förståelse för hur fred kan skapas i ett samhälle efter en brutal konflikt.

Till *vilken grad* det civila samhället påverkade uppkomsten och det lyckade utfallet av fred är en komplicerad fråga att ta ställning till och kräver en mycket bred undersökning. Då tidsramen för uppsatsen är begränsad faller denna aspekt utanför analysen.

Uppsatsens centrala frågeställning lyder: *Hur bidrog det civila samhället till att en stabil fred skapades i Moçambique?*

1.2 Teoretiskt studiefält

Demokrati kan ses ett system för att hantera olika politiska åsikter och skillnader utan att ta till våld. En fungerande demokrati ska innehålla rättvisa procedurer för att hantera problem som splittrar samhällen och det ska finnas fungerande relationer mellan involverade grupper. Relationerna mellan människor är en central del och det är därför efter ett krig nödvändigt att skapa tillit mellan fiender. Processen för detta är försoning. Demokrati och försoning är därför ömsesidigt beroende varandra (Bloomfield 2003 s. 10f).

Försoning kan ses vara en del av fredsbyggande och demokratisering och ska pågå samtidigt som man bland annat reformerar institutionell och konstitutionell design (Huyse 2003 s. 167). I uppsatsen studeras inte demokratiseringsprocessen utan fokus ligger istället på freds- och framförallt försoningsprocessen.

Tidigare forskning om Moçambique har ofta inriktats på demokratiseringsprocessen där ett aktörsperspektiv använts. Det civila samhället och medborgarna har inte getts så stort utrymme men har ändå poängterats vara en viktig del. Denna analys kommer att koncentreras kring fredsprocessen eftersom det är just fred som det civila samhället har verkat för.

I tidigare studier av det civila samhällets och medborgarnas roll i Moçambique under fredsprocessen har fokus legat på antingen kyrkornas eller medborgarnas roll. Uppsatsen söker att göra en redogörelse för båda dessa civila samhällsgrupper vilka analyseras med såväl socialantropologiska, som statsvetenskapliga studier.

1.3 Teori

Även om varje krig är unikt och har en egen specifik kontext finns det många likheter mellan krigen i världen. I dagens globaliserade samhälle delas krigstaktik över hela världen och krigsoffren har därför ofta liknande erfarenheter (Nordstrom 1997 s. 6). Även teorier som framtagits från helt andra delar av världen än de områden som studeras kan därför bli meningsfulla att applicera på det utvalda fallet.

Eftersom uppsatsen syftar till att uppnå en ökad *förståelse* för det civila samhällets arbete under konflikten i Moçambique används ingen heltäckande teori som kan förklara fenomenet. Studien omfattar olika områden av fredsprocessen och ett flertal teorier krävs för att studien skall vara heltäckande. Olika teorier tillämpas alltså för att uppnå förståelse för alla specifika delar av fredsprocessen. Undersökningen och de teorier som används gränsar till andra vetenskaper som freds- och konfliktvetenskap, antropologi och sociologi. Detta kan ses som en

styrka eftersom det kan tillföra ett större djup till studien. Människors agerande studeras både individuellt och kollektivt och antropologi och sociologi kan därför förse studien med en vidare förståelse för människors handlande.

De teorier som används är främst Manis försoningsteori, Sampsons resonemang om religiösa aktörer i en fredsprocess, ett kapitel av Babbitt om fredscoaching, Orjuelas teorier om civila samhället byggt på fallet Sri Lanka, Bloomfields med fleras antaganden om försoningsprocesser efter konflikter, David och Chois undersökning av fallet Tjeckien och Long och Breckes komparativa studie av en rad fredsprocesser efter inbördeskrig.

1.4 Disposition, metod och material

I det inledande kapitlet presenteras en bakgrund till konflikten och fredsavtalet och därefter följer en analys av civila samhällets bidrag till den negativa fredsaspekten, vilket innebär frånvaron av direkt våld. Därefter ges en analys av civila samhällets arbete för frånvaron av strukturellt våld, den positiva fredsaspekten. En slutdiskussion om bidragen följer i kapitlet efter. Därpå sammanfattas resultatet av analysen i ett avslutande kapitel som även innehåller förslag om fortsatt forskning på området.

Analysen består av långa stycken eftersom alltför mycket uppdelning kan göra studien missvisande statistisk. Meningen är också att man ska kunna följa resonemanget kring civila samhällets medverkan både innan, under och efter fredsprocessen. Teorierna appliceras direkt i texten istället för i ett eget kapitel eftersom det ger en mer fasetterad läsning. Undersökningen utförs som en fallstudie eftersom den syftar till att ge en ökad förståelse för fallet i sig. En djupare förståelse uppnås bäst då rikligt med material redovisas och en god redogörelse för bakgrunden till konflikten presenteras, vilket denna studie försöker åstadkomma. De teorier som appliceras på fallet används till att förklara och framhäva det civila samhällets roll. Studien kan därför definieras som teorikonsumerande.

Studien använder sekundära källor om fredsprocessen. Nordstroms (1997) antropologiska studie av befolkningen i Moçambique, Nilssons (1999) redogörelse för konflikt och fred, Chicuecues (1997) beskrivning av alternativa läkningsmetoder som användes, FN:s (1996) redogörelse för konfliktens förlopp och Vines med fleras (1998, 1995) studier av Moçambique är de huvudsakliga källorna som nyttjats. Då allt material inte redovisar samma fakta om konflikten och framhäver skilda händelser och aktörer kan de olika källornas objektivitet ifrågasättas. Ett belysande exempel är författarnas delade syn på rebellgruppen Renamo. Författare som Nordstrom och Nilsson beskriver de grymheter Renamos soldater begick medan FN:s redogörelser inte uppmärksammar det nämnvärt. Författarna har också olika uppfattningar om de olika aktörernas roll under fredsprocessen. Nordstrom framhäver den civila befolkningens insatser medan

Vines och Wilson fokuserar på kyrkornas roll. Uppsatsen strävar dock genomgående efter att framställa en så objektiv beskrivning av konflikten och fredsprocessen som möjligt.

1.5 Definitioner

Det finns många definitioner och teorier om det *civila samhället* men en omfattande presentation av dessa är inte relevant för denna studie. Uppsatsen intresserar sig för aktörer på gräsrotsnivå i allmänhet utan långtgående krav på till exempel etik. Här tillämpas Orjuelas definition på det civila samhället, eftersom det främst är hennes teorier om det civila samhället som används. Hon ser det civila samhället som den kontext där fredsarbete genomförs. Hon har också ett bredare perspektiv på aktörer. Bland aktörer räknas inte bara antalet NGO:s, utan också vanliga människor som engagerar sig i fredsarbetet på ett icke-våldsamt sätt (Orjuela 2004 s. 22). Denna studie fokuserar främst på kyrkorna och medborgarnas deltagande eftersom dessa var de mest aktiva grupperna.

Då freden i Moçambique beskrivs som *stabil* i uppsatsen syftar detta på att Moçambique har haft fred i drygt 15 år efter en mycket våldsam historia. För att undersöka hur detta kan komma sig och för att strukturera upp analysen används Galtungs väletablerade fredsresonemang. Resonemanget fungerar även som struktur för att se på *vilket plan* olika insatser tog plats.

Galtung delar upp fred i två delar; *negativ* och *positiv* fred. Negativ fred innebär frånvaro av direkt våld och positiv fred innebär frånvaron av strukturellt våld. Strukturellt våld råder, enligt Galtung, exempelvis då det finns starka förutsättningar för att våld skall uppstå eller då människor hindras från att utvecklas på grund av hot om våld (Galtung 1969 s. 170, 172, 183). Enligt Galtung har negativ fred mer frekvent använts som fredsdefinition vid konfliktforskning medan positiv fred använts vid utvecklingsstudier. Att endast studera en dimension är dock otillräckligt (Galtung 1969 s.183f).

Galtungs fredsbegrepp används också vid definitionen av begreppet *fredsprocess*. I uppsatsen definieras begreppet som händelser och aktörers ageranden som leder fram till att negativ och positiv fred uppnås.

2 Bakgrund

För att nå en djup förståelse för det civila samhällets insats i fredsprocessen redogörs det grundligt för bakgrunden till konflikten i detta kapitel. Här presenteras historisk bakgrundsfakta till landet, konflikten och fredsavtalet samt en kategorisering av konflikten.

2.1 Historik

1885 blev Portugal ensam kolonialmakt över Moçambique och förblev det fram till landets självständighet 1975. Vägen till självständighet präglades av ett tioårigt gerillakrig där självständighetsrörelsen Frelimo (Frente de Libertação de Moçambique) tillslut lyckades ta makten (Long – Brecke 2003 s. 55). Portugals intention hade varit att överlämna makten stegvis under en transitionsperiod och införa politiska val. I juni 1975 svors dock Frelimos ledare Samora Machel in som president i det nyutropade självständiga landet, utan att något val hållits. Han styrde sedan landet med ett marxist-leninistiskt parti (UN 1996 s. 8-12).

Frelimo stödde frigörelsegrupperna i Rhodesia (senare Zimbabwe) vilket ledde till att Rhodesias regering beslutade att starta en rebellgrupp mot Moçambiques regeringsstyrkor. Rebellgruppen Renamos (Resistência Nacional Moçambicano) syfte var att hindra Frelimos stöd för motståndsrörelsen i Rhodesia. Ett inbördeskrig utbröt mellan Frelimo och Renamo 1976. Efter Zimbabwes självständighet tog Sydafrika, som hotats av Frelimos stöd till anti-apartheidrörelsen, över kontrollen av Renamo. Inbördeskriget intensifierades på grund av att Sydafrika kunde skjuta till mer resurser till Renamo än Rhodesia kunnat och konflikten fick sin pik under slutet av 1980-talet (Nordstrom 1997 s. 37-39). Andra externa aktörer som stödde rebellgruppen var högerextrema organisationer och sekter i USA och delar av Europa. De skickade vapen och andra resurser som fraktades in i landet via Renamovänliga Malawi (Nordstrom 1997 s. 49-50, Vines 1996 s. 43). Stödet upphörde dock 1987 då en rapport om en av Renamos massakrer nådde USA (Vines 1996 s. 44). Frelimo stöddes av Sovjetunionen och Östtyskland men gavs färre resurser allteftersom Kalla Kriget gick mot sitt slut (UN 1996 s. 18-21).

I slutet av 1980-talet beslutade dåvarande president Chissano att överge den marxistiska ideologin och började genomföra en omfattande konstitutionell reform. Detta var av stor betydelse för att förhandlingar med Renamo skulle vara möjligt (Armon et. al. 1998). Direkta fredsförhandlingar mellan parterna startades 1990 och slutade med fred 1992 (Sengulane – Gonçalves, 1998). Frelimo segrade i det första flerpartivalet som hölls 1994 med 53 procent jämfört med Renamo

som fick 33 procent. Valdeltagande var högt och valet sågs internationellt som en framgång (Freedom House 2007).

Vid de direkta fredsförhandlingarnas början valde båda parterna den katolska rörelsen "Community of Sant' Egidio" till medlare som i sin tur bjöd in flera andra aktörer, som FN, till förhandlingarna (UN 1996 s. 22-23, Smock 2004 s. 48). Efter det 15 år långa inbördeskriget, som räknas som ett av den moderna historiens värsta, hade hälften av Moçambiques 16 miljoner invånare påverkats direkt av kriget och blivit flyktingar eller krigsoffer och nästan en miljon människor dödats (Long – Brecke 2003 s. 56, Nordstrom 1997 s. 37-39). Trots de grava övergrepp på befolkningen som skett i landet bestämde politiska ledare att lägga det förflutna bakom sig utan att på något sätt uppmärksamma det som varit (Mani 1998 s. 18).

Redan innan kriget bröt ut fanns det på flera ställen i Moçambique sedan länge lokala spänningar och konflikter. Dessa grundade sig bland annat i olika religionstillhörighet och att Frelimo genom tvång låtit avsätta de tidigare lokala ledarna. Dessa ledare förödmjukades av folket i byarna och en del av dem bosatte sig därför i skogen och började råna byborna för att få mat och pengar. Renamo utnyttjade missnöjet och de gamla konflikterna för att få stöd för sin rörelse och mobilisera människor (Nilsson 1999 s. 104-110, Nordstrom 1999 s. 102-103).

Renamos attacker på byar hade till en början syftet att jaga Frelimos anhängare, till exempel genom att döda de som arbetade för lokala politiska organisationer, och för att rekrytera soldater. Efterhand blev attackerna dock allt mer brutala och vid krigets slut användes ett rent slumpmässigt dödande av vanliga invånare (Nilsson 1999 s. 115-116).

Styrkorna brukade våld mot den civila befolkningen eftersom de genom att sprida skräck sökte få kontroll över byar och samhällen. Genom det närmast ritiska våldet sökte Renamo underminera Frelimos legitimitet genom att visa på att de inte kunde försvara folket. Gruppvåldtäkter om 16 personer och människor som tvingas döda sina egna familjemedlemmar var händelser som inträffade dagligen (Ayisi 1992, Honwana 1998, Nordstrom 1997 s. 157, 167-168). De tog också ifrån människor för identiteten viktiga sociala möjligheter som kontakten med nära och kära och känslan av att ha ett hem. Vidare förstörde de människors yttre attribut genom att skära av kroppsdelar som näsa, öron, läppar och könsorgan (Nordstrom 1997 s. 165f).

Renamos styrkor plundrade också byarna och förde godset ut till Malawi och andra internationella destinationer som betalning för deltagande i kriget, vilket spädde på fattigdomen ytterligare (Nordstrom 1997 s. 138).

Även regeringens trupper missbrukade sin makt och stal från befolkningen och till och med från humanitära organisationer (Nordstrom 1997 s. 95, 108, Ayisi 1992 s. 3).

Förutom Frelimo och Renamos trupper fanns även andra våldsamma sammanslutningar som grupper av banditer, privata arméer, kollaboratörer och människor som tjänade pengar på att till exempel människor kidnappades (Nordstrom 1997 s. 50-57). Men trots en utbredd kriminalitet och en enorm fattigdom pågick det enligt Nordstrom inte något "allas krig mot alla". Hennes uppfattning är att de flesta människorna hjälptes åt med att återuppbygga byar och lösa lokala konflikter (Nordstrom 1997 s. 12).

Trots att förutsättningar för en etniskt baserad konflikt fanns utnyttjades dessa inte. Enligt Anders Nilsson kan en förklaring till detta finnas i att konflikten grundades i andra länders intressen (Nilsson 1999 s. 133). Kriget var heller inte särskilt ideologisk baserat och Renamo var tvungen att rekrytera de flesta soldater med våld (Nordstrom 1997 s. 50, 102-103, Nilsson 1999 s. 125). Ett officiellt uttalande från Renamos sida belyser detta: "We are not interested in policy making... later we will have to work out politics but first communism must go from our country" (Vines 1996 s. 76).

Sammanfattningsvis kan man konstatera att inbördeskriget som bröt ut blev mycket brutalt utan att någon folkligt baserad ideologisk konflikt fanns.

2.2 Krigets karaktär

Det råder delade meningar bland experter huruvida kriget i Moçambique skall klassificeras som ett inbördeskrig eller ett internationellt krig (Nilsson 1999 s. 3). Konflikten var onekligen sammanlänkad med grannländers intressen och det Kalla Kriget (Armon et. al. 1998). Samtidigt var det landets soldater som krigade och dess befolkning som fick lida av konsekvenserna (Sengulane – Gonçalves, 1998).

Efter inbördeskrig kommer gamla fiender, offer och förbrytare tvingas att leva som grannar och ständigt påminnas om den forna konflikten. På grund av detta krävs mer försoningsåtgärder efter inbördeskrig än efter mellanstatliga krig (Sampson 1997 s. 275). Detta var fallet i Moçambique, där gamla soldater, kollaboratörer, offer och banditer skulle komma att återintegreras i samhället efter att fred slutits (Nordstrom 1997 s. 47-57). Situationen vid tiden för fredsskapandet krävde liknande åtgärder som efter en inbördes konflikt och därför kommer uppsatsen att utgå från att kriget var ett inbördeskrig.

2.3 Fredsavtalet

Idag konkurrerar de tidigare stridande parterna som var sitt parti på en fredlig, demokartisk arena (Armon et. al. 1998). Uppsatsen utgår därför från att *negativ fred* uppnåddes vid signerandet av fredsavtalet 1992. Nedan undersöks fredsavtalets bidragande till *positiv fred*.

Nilsson noterar att fredsavtalet främst berörde militära och politiska frågor och försummade övriga frågor. Förutom en smärre ekonomisk och viss informativ hjälp till före detta soldater lämnades de lokala aspekterna i princip därhän (Nilsson 1999 s. 175, 185). Det är efter en konflikt som denna vanligt att man ger offren en ekonomisk kompensation (Chicuecue 1997 s. 484). Även om många av de soldater som deltagit i konflikten lidit kan det tyckas kontroversiellt att lyfta ut

dessa som de enda offer värdiga kompensation. Syftet var uppenbarligen att uppnå negativ fred. Nilsson citerar Dolan och Schafers kommenterar att det var ett sätt att "köpa fred" genom att förhindra soldaternas omedelbara återgång till våld (Nilsson 1999 s. 186). Trots att man använde ordet "reconciliation" var det inte försoning som fredsavtalet behandlade (Nilsson 1999 s. 179). Nilsson framhäver att den allvarliga ekonomiska och sociala situationen på landsbygden i sig är en grogrund för nya konflikter. Han tar upp fredsavtalets som ett misslyckande eftersom det satsades för lite på att återintegrera soldater med sina familjer (Nilsson 1999 s. 181, 186). Som tidigare nämnts var det lokala spänningar och framförallt många omkringströvande före detta ledare som utgjorde grogrunden för den initiala konflikten. De före detta ledarna hade alltså avsatts med tvång och utsattes för trakasserier av folket (Nilsson 1999 s. 107-109). I och med bristen på integreringsförsök av gamla soldater och den allvarliga ekonomiska situationen hävdar Nilsson att situationen i landet efter fredsavtalet var liknande den vid konfliktens början (Nilsson 1999 s. 209). Strukturellt våld förekom alltså fortfarande enligt Nilssons bedömning eftersom de icke integrerade soldaterna skulle kunna tänkas bli marginaliserade, precis som de före detta ledarna innan konflikten, och genom sin våldsamma vana tillsammans med ekonomiska spänningar vara en risk för nya konflikter. Nilssons bedömning att *fredsavtalet* inte lyckats uppnå positiv fred verkar riktigt. Dock kvarstår faktum att ingen allvarlig konflikt utbrutit i landet sedan Nilssons analys skrevs och det är därmed motiverat att undersöka andra aktörers bidrag på detta plan.

Fredsavtalet skapade alltså negativ, men inte positiv fred i landet. I kapitel fyra granskas det civila samhällets bidrag för positiv fred.

3 Det civila samhället och negativ fred

I denna sektion undersöks det civila samhällets bidrag för att fredsavtalet skrevs under, vilket alltså innebar att negativ fred uppnåddes. Mycket forskning finns redan om den direkta freden och därför ligger fokus i uppsatsen på den positiva freden. En diskussion råder kring hur stor del det civila samhället hade i uppkomsten av eldupphör. I detta avsnitt presenteras diskussionen utan att ställning tas för endera sidan.

3.1 Det civila samhället och fredsavtalet

Den protestant-kristna rörelsen CCM, ”Christian Council of Moçambique” började redan på 1980-talet att försöka få till stånd en fredsprocess mellan Frelimo och Renamo. Efter att Chissano tillträtt presidentposten gav han organisationen tillstånd att hålla kontakt med Renamo så att CCM kunde agera medlare mellan parterna innan officiella förhandlingar kunde inledas (Long – Brecke 2003 s. 56f, Sengulane – Gonçaves 1998). Enligt Synthia Sampson kan religiösa aktörer agera *mellanhänder*, vilkas främsta prioritet är att förmå de stridande parterna att mötas. Hon beskriver ett fall i Indien där en munk hjälpte två stridande parter att kommunicera (Sampson 1997 s. 279, 286). På liknande sätt skapade alltså CCM den första kanalen för kommunikation mellan Frelimo och Renamo.

Även den katolska kyrkan var inblandad; Moçambiques ärkebiskop Don Jaime Gonçaves inledde ett samarbete med den internationella katolska rörelsen Sant’Egidio och tillsammans betraktades de som en NGO. Rörelsen blev sedan värd för de direkta förhandlingar som avslutades 1992 i vilka de även deltog (Armon et. al. 1998, Smock 2004 s. 48). Att Sant’Egido lyckades få Renamo att gå med på förhandlingar var mycket tack vare deras goda relation med Gonçaves som Renamo hade stort förtroende för (Vines – Wilson 1995 s. 142). Religiösa aktörer som agerar på detta sätt blir *institutionella aktörer* enligt Sampson. Katolska kyrkan har i flera fall och skepnader innehaft denna roll i världen.

Gemensamt för religiösa aktörer är att de ofta uppfattas som naturliga fredsmäklare som inte misstänks ha andra intressen än vad de utger sig för (Sampson 2001 s. 276). Så var onekligen fallet i Moçambique där kyrkorna uppfattades som neutrala och ärliga medlare (Sengulane – Gonçaves 1998, Smock 2004 s. 48). Bland många av Moçambiques invånare sågs till och med tro och kyrkliga institutioner som nödvändiga delar av fredsprocessen (Vines – Wilson 1995 s.135).

Exempel på kyrkornas medling hittas även på lokal nivå. I Zambezia i Moçambique säkrades freden till stor del tack vare kyrkorna eftersom de var den enda fungerande institutionen. Soldater från Renamo bad de lokala prästerna att organisera möten mellan lokala Renamo- och Frelimosoldater och humanitär hjälp till den civila befolkningen som stod under deras kontroll. Dessa aktiviteter bidrog till att de lokala fredsavtalen kunde fungera. Liknande fall finns där en protestantisk missionär i Zambezia organiserade förhandlingar mellan Renamo och hjälporganisationer (Vines – Wilson 1995 s. 144).

Vid diskussioner om vägen till fred i Moçambique är man överens om att kyrkorna hade en viss medlande roll (se Armon et al. 1998, Long - Brecke 2003, Moran – Pitcher 2004, Sampson 1997, Sengulane – Gonçalves 1998, Smock 2004, Vines 1998), men inte hur stor betydelse den hade. Sampson menar exempelvis att kyrkorna hade en framstående medlande roll i fredsprocessen medan Watchecon påpekar att kyrkorna kunde agera medlare i konflikten endast på grund av att de blev inbjudna av andra aktörer och därför inte var så viktiga (Sampson 1997 s. 291, Wantchecon 2004 s. 27). Det råder även oenighet om till vilken grad kyrkornas press på de stridande parterna gjorde att fredsförhandlingar över huvud taget kom till stånd. Armon med fler menar att fredsförhandlingar inleddes främst på grund av torkan som drabbade landet vilken innebar höga kostnader för regeringen, samtidigt som det internationella stödet för båda sidor minskade. Long och Brecke hävdar däremot att fredsinitiativet inte hade signerats utan kyrkornas ihärdighet (Armon et. al. 1998, Long – Brecke 2003 s. 57, Vines 1998). Vines och Wilson menar att de nätverk som kyrkorna byggde upp mellan varandra i Moçambique underlättade för båda parterna och de externa internationella aktörernas närvaro och engagemang i fredsprocessen (Vines – Wilson 1995 s. 147).

Då uppsatsen inte tar ställning till vilken grad det civila samhället bidrog till den negativa freden kan det i stället konstateras på vilket sätt det skedde; kyrkorna i landet kunde agera neutrala medlare före förhandlingarna och som institutionell aktör under förhandlingarna för fred i Moçambique. De kunde även hjälpa till att implementera fredsavtalen på lokal nivå.

4 Det civila samhället och positiv fred

För att uppnå harmoni mellan människor i ett före detta krigsdrabbat samhälle brukar man tala om försoning. Försoning urskiljs som den process då ett samhälle går från ett skilt förflutet till en gemensam framtid (Bloomfield et al 2003 s. 12). Mani strukturerar upp begreppet mer specifikt och menar att processen består av två fragment där det första koncentrerar sig på åtgärder för att komma över det förflutna och det senare försöker möjliggöra ett framtida normalt liv (Mani 2005 s. 514). Om inte dessa båda aspekter tas i åtanke efter en konflikt kan spänningar mellan människor ligga kvar. Som tidigare demonstrerats i fallet Moçambique utgör detta en risk eftersom det fungerade som en faktor till att kriget tog fart. Så länge dessa spänningar finns är alltså inte kraven för en etablerad *positiv fred* uppfyllda. Tidigare presenterades hur politiska eliter i stort sett helt ignorerade behovet av försoning och följande kapitel undersöker därför försök att fylla detta behov från återstående aktörer, det vill säga de på gräsrotsnivå.

Flera aspekter av försoning diskuteras i detta kapitel. Först redogörs för läkning och förlåtelse som syftar till att bearbeta det förflutna. Efter det följer en förklaring av integrering och förändring av attityder, vilka syftar till att möjliggöra en framtida samexistens. Dessa aspekter går inte att urskilja som autonoma beståndsdelar i försoningsprocessen utan är ofta sammanflätade med varandra. Den indelning som gjorts av försoningsprocessen nedan skall därför inte ses som något absolut utan som ett sätt att strukturera processen.

4.1 Läkning

I Moçambique fanns det efter konflikten en stor mängd krigsoffer som var i behov av hjälp; före detta soldater, återvändande flyktingar, barnsoldater, sexuellt utnyttjade kvinnor och människor utan bostäder (Chicuecue 1997 s. 486). Krigsdrabbade människor behöver ”läkas” för att hantera sin situation. Läkning kan definieras som varje strategi, process eller aktivitet som förbättrar individers psykiska hälsa efter en våldsam konflikt (Hamber 2003 s. 77).

Många har frågat sig hur ett land som Moçambique, som saknade tillgång till experter och personer vana att arbeta med försoningsprocesser, har kunnat återhämta sig så bra (Chicuecue 1997 s. 485). Ett möjligt svar skulle kunna vara att medborgarna och kyrkorna tog många egna initiativ till läkning. Initiativ togs i form av sanningskommissioner, teateruppsättningar, ceremonier och undervisning. Medborgarna förstod vikten av läkningsprocesser för krigsoffer och bidrog med vad de kunde för att hjälpa till. Vissa lärare startade till exempel lektioner med terapeutiska inslag för barnen för att befria dem från deras trauman.

Man insåg att det var barnen som var bland de värst drabbade i konflikten (Nordstrom 1997 s. 144).

Chicuecue, med erfarenhet från UNESCO:s arbete inom "Culture of Peace Program" i Maputo i Moçambique beskriver hur de olika religionerna, lokala institutioner, curandeiros (traditionella läkare), lokala ledare och storfamiljer utvecklade procedurer för att läka de krigsdrabbade människorna. Procedurerna kunde exempelvis innebära några dagars isolering, behandling med örter och elixir eller kontakt med döda släktingar (Chicuecue 1997 s. 486).

De känslomässiga, spirituella och psykologiska dimensionerna hos människor blir ofta centrala under en fredsprocess. Dessa dimensioner gör att religiösa rörelser är lämpliga för att delta i försoningsprocesser (Sampson 2001 s. 275). I Moçambique finns det flera exempel på möten som arrangerades på kristna organisationers initiativ där man lyssnade på människor när de uttryckte sina behov och funderingar (Vines - Wilson 1995 s. 146).

Från sin undersökning drar Long och Brecke slutsatsen att offentliga sanningsberättelser har varit en gemensam nämnare för en rad länder med lyckade fredsprocesser efter en intern konflikt (Long – Brecke 2003 s. 67-68). Forskning visar att den som får uttrycka sina undanträngda känslor kan uppleva en renande och läkande effekt (Mani 2005 s. 518). Dessa känslor och minnen är också viktiga för identiteten eftersom de säger oss mycket om vilka vi är (Long – Brecke 2003 s. 68). Trots de övergrepp på befolkningen som skett i landet bestämde politiska ledare att lägga det förflutna bakom sig utan att uppmärksamma och bearbeta det som varit (Mani 1998 s. 18). Då ingen offentlig sanningskommission upprättades såg det civila samhället, främst kyrkorna, i Moçambique till att sprida sanningen och demonstrera de kränkningar mot mänskliga rättigheter som hade skett (Chicuecue 1997 s. 484, Long – Brecke 2003 s. 56). Man kunde nå ut till allmänheten genom sina kyrkliga tidningar, vilka fylldes med bilder och text på lokala språk (Long – Brecke 2003 s. 57). I byarna berättade människorna krigshistorier och delade erfarenheter med varandra (Nordstrom 1997 s. 156).

Genom kulturella handlingar kan man också uppmärksamma det som varit genom att känslor och erfarenheter uttrycks i exempelvis ord och rörelse. En teater uträttar detta på två plan; dels utåt mot publiken och dels inåt, för den som uppträder (Orjuela 2004 s. 197). UNICEF sponsrade ett projekt som använde teater i syfte att försona människor. Nordstrom presenterar en mängd dikter och sånger skrivna av krigsoffren i sin studie av medborgarnas engagemang under fredsprocessen. Detta tyder på att kulturella handlingar var ett vanligt förekommande sätt för människor att läka sina sår. Sånger, musik och dans förekom även i samband med reningsceremonier (Prendergast 1997 s. 36, Nordstrom 1997 s. 145f).

Long och Brecke hävdar att det när sanningen efter en konflikt uppdragas är viktigt att den når ut till folket och inte enbart redovisas i en svårtillgänglig regeringsrapport. Om fakta sprids och når ut till den breda massan genom böcker, tv, dokumentärer, predikningar eller tidningar blir sanningen svårare att förneka för förbrytarna (Long – Brecke 2003 s. 68). I Moçambique verkar inte sanningsberättelserna ha nått ut på ett nationellt plan i samma utsträckning som exempelvis i Sydafrika (jfr Gibson 2006 s. 416). De flesta initiativen ägde rum på

ett lokalt plan vilket innebar att informationen varit lättillgänglig men kanske inte påverkade samhällsdebatten. Dock fanns det en slags spärr i kulturen i Moçambique som hindrade förbrytarna från att förneka. Man trodde nämligen att förbrytarna var fulla av demoner och för att bli av med dessa var de tvungna att vända sig till den utsattes släkt, byns äldremän eller en traditionell läkare och bekänna sitt brott. En vanlig föreställning var att förövare som inte erkände sina brott fick otur i framtiden. De kunde till exempel drabbas av depression eller stress, förlora sitt jobb eller pengar, få det allmänt svårt i livet eller i extrema fall dö. Det var även vanligt att förbrytaren betalade en summa pengar till den utsatta i samband med att de fick förlåtelse från offret och dess släkt (Chicuecue 1997 s. 486). Trots att ingen offentlig sanningskommission etablerades verkar det finnas en likhet mellan traditionella sanningskommissioner och kulturen i Moçambique. Inslaget med ekonomisk ersättning till offer är inte någon ny tanke och amnesti i utbyte mot uppdagandet av sanningen igenkänns från Sydafrikas sanningskommission (Chicuecue 1997 s. 484, van der Walta et. al. 2002 s. 252).

Forskningen om sanningskommissioner visar att dessa inte är helt riskfria. Berättelserna kan öppna gamla sår och leda till nya konflikter. Parter inblandade i sanningsberättelser som militär, politiska ledare och gerillaledare har ett intresse i att sanningen inte fullständigt uppdagas och risken finns att de tar till våld om de känner sig hotade av sanningsberättelserna (Long – Brecke 2003 s. 68). Sanningskommissioner kan även bidra till att offren tvingas återuppleva trauman vid konfrontationen av deras angripare eller känner sig exponerade i mötet med förbrytarna. Det är även skadligt om alltför stort fokus hamnar på förbrytarna eller om offer intervjuas med för hård utfrågningsteknik (Huyse 2003 s. 61). Om traumat efter kriget dock inte uppmärksammas undergrävs inte bara sanningen utan även den etik som samhället behöver för att kunna ha en livskraftig framtid, enligt Long och Brecke (2003 s. 68). Beslutet från de politiska ledarna i Moçambique att inte uppmärksamma konflikten kan tyckas oetiskt. Befolkningen verkar dock ha gett sitt stöd till beslutet (Mani 1998 s. 18). Möjligtvis var beslutet klokt i den mening att tidigare presenterade risker, som till exempel hot från politiska ledare eller en exponering av offer, kan tänkas vara betydligt mindre vid lokalt baserade arrangemang. Inga rapporter om offer som tagit sådan skada har heller uppmärksamats.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det civila samhället var aktivt i läkningsprocessen. Traditionella läkare och andra lokala auktoriteter hjälpte offer bland annat genom renande ceremonier. När ingen officiell sanningskommission upprättades var istället kyrkorna delaktiga i att sprida information samtidigt som berättelser förmedlades på olika sätt mellan människor på landsbygden.

4.2 Förlåtelse

Förlåtelse går steget längre än vad sanningsberättande gör vid reparation av mellanmänskliga relationer. För enkelhetens skull används här David och Chois definition på förlåtelse som valet att avstå från hämnd (David – Choi 2006 s. 339).

Om hämndbegär i stor utsträckning finns kvar i samhället är det ett tecken på att spänningar mellan människor fortfarande existerar och en positiv fred därmed inte är uppnådd. David och Choi menar att förlåtelse på individnivå kan hjälpa till att förändra och reparera brutna mellanmänskliga relationer. På makronivå är det ett medel för fred och nationell försoning. Förlåtelse sägs även gagna förbrytarna eftersom de då får ett erkännande att de är människor värdiga förlåtelse. Det hjälper också samhällen att utvecklas och komma över, men inte glömma, det förgångna (David - Choi 2006 s. 340f).

I avsnittet om läkning nämndes att förbrytare enligt vanlig tro i Moçambique var tvungna att erkänna sitt brott för lokala traditionella läkare. Ofta kunde de då också be sina offer och deras släkt om förlåtelse (Chicuecue 1997 s. 486). Detta citat av en äldreman som talar till en ung soldat under en reningsceremoni visar på valet att avstå från hämnd:

”Time will not erase the fact that you killed people. People we all care about. It is something... we cannot pretend you have not done. But you did these acts in a time of war so horrible that none of us has been left unscathed. War makes terrible demands on people... We cannot condemn you for the war, you too were held in its grip... We have to go on now to create a better place for ourselves. Take what you have learned and turn it into good, into rebuilding.” (Lampman 1999 s. 2).

Curandeiros (traditionella läkare) och lokala auktoriteter hade insikt om att hämnd endast skulle leda till fortsatta våldsamheter (Nordstrom 1997 s. 142f).

Även kyrkorna förespråkade ett avståndstagande av hämnd. De höll lokala möten både i Frelimo- och Renamobaserade områden där de poängterade vikten av förlåtelse. Liknande möten hölls i flyktingläger i grannländerna. Katolska kyrkan organiserade ett nationellt träningsprogram för försoning och förlåtelse som syftade till att utnyttja de resurser som redan fanns i samhället (Vines - Wilson 1995 s. 145). Vines och Wilson noterar vikten av att agera på ett sätt som stödjer folkets egna initiativ, vilket de kristna insatserna gjorde. Det motsatta gällde för de flesta internationella NGO:s, vilka bara arbetade tillsammans med regeringen och inte nådde ut till folket (Vines - Wilson 1995 s. 146).

Enligt den studie som David och Choi gjort av försoning i Tjeckien fann de att förlåtelse och frekventa kyrkobesök var positivt korrelerade. Vid intervjuer visade det sig att de som både förlät och besökte kyrkan ofta motiverade sina val med kristna motiv. De citerade till exempel bibeln eller förklarade att det var upp till Gud att döma de som begått brott mot dem (David – Choi 2006 s. 363). Även om endast en minoritet i Moçambique var kristna borde kyrkorna ha kunnat predika förlåtelse på ett förtroendeingivande sätt då det är en väsentlig värdering i religionen. Detsamma skulle kunna vara giltigt för andra religioner.

Redogörelser som de som presenterats ovan tyder på att viljan till förlåtelse var stark i landet. FN:s ”High Comissioner for Refugee Office” bekräftar detta: ”We have not come across widespread violations of human rights, there is no private revenge” (Long – Brecke 2003 s. 57).

Med tanke på i hur stor utsträckning civilbefolkningen utsattes för våld av Renamos och Frelimos soldater kan människors utbredda förlåtelse ses som en

prestation. Mani kommenterar att den uppenbara viljan till förlåtelse i Moçambique sticker ut från fredsprocesser i andra länder där man i allt högre grad istället satsar på institutionella lösningar för att bearbeta ett våldsamt förflutet (Mani 1998 s. 18).

4.3 Integrering av de krigsdrabbade

Integrering av gamla soldater, återvändande flyktingar och andra spelar en vital roll för stabil fred. Inte minst med tanke på att kriget i Moçambique från början fått fäste just på grund av bristen på integration. Försöken från politikernas sida att integrera soldater var som tidigare nämnts bristfällig. Soldaterna erbjöds ekonomisk ersättning, informationservice och alternativa jobb men ingen hjälp för att uppnå social och kulturell integrering. Övriga krigsoffer erbjöds ingen ersättning. Enligt Nilsson antog man att soldaterna efter kriget befann sig i en värre situation än vad befolkningen gjorde (Nilsson 1999 s. 185-187).

Enligt David och Chois undersökning uppstod avund bland krigsoffren i Tjeckien då deras kompensation var lägre än det avgångsvederlag som betalades ut till medlemmar av den före detta hemliga polisen (David – Choi 2005 s. 399). Beslutet att bara kompensera före detta soldater i Moçambique kan därför ses som kontroversiellt i och med att soldaterna faktiskt begått brott till skillnad från många andra krigsoffer. Dessutom uppger en person som Nordstrom intervjuar att vissa som under kriget faktiskt valde att bli militärer gjorde det på grund av avund mot rikare personer (Nordstrom 1997 s. 48). Den ekonomiska kompensationen var förmodligen bra för ett direkt krigsslut men som källa till avund kunde den ha fungerat som hot mot den stabila freden.

Befolkningens insatser på denna punkt var däremot utbredda. Den äldreman som citerades tidigare då han pratade med en ung soldat under en reningsceremoni hjälpte sedan denne soldat dagligen med att integreras i samhället (Lampman 1999 s. 2). Lokala läkare och präster utförde stora psykiatriska ingrepp som syftade till att integrera folket tillbaka i samhället. Bland annat försökte de få soldater att bete sig som normala människor istället för på det våldsamma sätt de fått lära sig under kriget. De fanns till och med de som, ofta med lyckat resultat, kidnappade Renamosoldater och tog dem tillbaka till byarna. Där fick de genomgå ceremonier för att ”befrias” från kriget och återintegreras tillbaka i det civila livet (Nordstrom 1997 s. 147). Dessa initiativ från befolkningens sida visar att man accepterade att brottslingar åter tillhörde samhället (Huyse 2003 s. 75).

Nordstrom beskriver hur en kvinna som utsatts för ett trauma fick genomgå ritiska bad, blev försedd med nyttig mat och blev ompysslad av en grupp kvinnor. Samtidigt fick hon lyssna till berättelser om andras läkning och kvinnornas uppmuntringar och försäkringar. Ceremonin avslutades med en fest där hela byn deltog med sång och dans och där varje bybo gick upp en och en och dansade för att välkomna kvinnans nyfödelse och som bekräftelse på hennes del i samhället (Nordstrom 1997 s. 144-146).

Försök att integrera de krigsdrabbade, soldater som civila, är en del i försoningsprocessen eftersom det hjälper de drabbade att få tillbaka ett normalt liv (Nordstrom 1997 s. 146). Hamber kommenterar att det i läkning också ingår en återgång till en normal vardag och ett återskapande av människors känsla av att finnas till och tillhöra något (Hamber 2003 s. 77).

Befolkningen hjälpte människor att, som Hamber beskriver det, återge dem en normal vardag och en känsla av att tillhöra samhället. Många uppmanades till exempel att ägna sig åt jordbruk. Innan kriget levde man i ett samhälle dominerat av jordbruk och när de drabbade fick återgå till en sådan sysselsättning kunde de åter känna sig sammanknutna med sina arv och traditioner. Lokalbefolkningen som arbetade med dem gav dem samtidigt stöd och hjälp (Nordstrom 1997 s. 145f).

Befolkningen försökte också på olika sätt skapa ett meningsfullt liv för offren. En kvinna som led av ett komplicerat psykiskt tillstånd fick hjälp från en närliggande by. En lokal läkare därifrån reste till henne, inte bara för att bota kvinnan, utan även för att utbilda henne i hur hon skulle kunna hjälpa andra i liknande tillstånd. På så sätt skulle hon bli välkomnad in i samhället som en ny curandeira, få en bostad och bemötas med respekt. Då hennes familj och by tagits ifrån henne skulle yrket även kunna utgöra en grund för henne för att återfå ett meningsfullt liv (Nordstrom 1997 s. 218f).

Försök till integrering förekom även på makronivå; till exempel besökte den katolska biskopen i Niassa alla Renamobaser för att försöka återintegrera dessa områden med resten av landet (Vines - Wilson 1995 s. 144f).

Sammanfattningsvis gjorde befolkningen stora insatser för att återintegrera krigsoffer. De accepterade dem som en del i samhället och hjälpte dem att skapa en normal vardag och en meningsfull tillvaro.

4.4 Förändring av attityder

En normalisering av krig och föreställningen om att militära lösningar på konflikter är oundvikliga är typiska synsätt för ett samhälle präglad av konflikter (Orjuela 2004 s. 207). Detta synsätt fanns även i Moçambique, vilket exempelvis märks i Amelia Braundes berättelse från 1985; Amelia bodde i byn Mouhua och förklarade efter en Renamoattack att hon var ganska belåten. Folket i byn hade nämligen lyckats försvara sig själva denna gång. Ingen hade blivit skadad eller dödad, ingen hade blivit bortförd och de hade lyckats hålla alla barn säkra (Nilsson 1999 s. 92). Åsikter och föreställningar som dessa visar på hur självklart befolkningen fann våld och konflikt. Bra eller dåligt var inte detsamma som ickevåld eller våld, utan snarare brutalt våld eller mindre brutalt våld. Lederach presenterar en syn på konflikter som säger att konflikter ändrar människors uppfattningar om sig själva, andra och om problemen i fråga vilket gör att de får svårare att förstå andras intentioner (Lederach 1996 s. 18).

Orjuela menar att det civila samhället kan göra skillnad bara genom att tala om fred. De kan på så sätt skapa en fredlig diskurs som kan fungera som motvikt till den diskurs som skapats av krigsrapportering, propaganda och generella föreställningar i samhället (Orjuela 2004 s. 207). En tredje part kan även förändra vanliga uppfattningar som att konflikter måste sluta med att en sida vinner och att konflikter nödvändigtvis måste leda till våld (Babbitt 1997 s. 365f).

Ofta hade befolkningen i Moçambique inte särskilt stora förhoppningar om en lösning på konflikten. Ruth Ansah Ayisi, frilandsjournalist i Maputo, uppger några dagar efter signerandet av fredsavtalet 1992 att människorna i huvudstaden var skeptiskt inställda till freden. Människor tvivlade till exempel på att Renamo skulle kunna acceptera en valförlust (Ayisi 1992 s. 1f). Eileen F. Babbitt menar att denna uppfattning, när man ser situationen som hopplös, är vanlig i en konflikt. En tredje part kan då gå in och försöka inge hopp hos människor genom att presentera alternativa lösningar (Babbitt 1997 s. 366, Orjuela 2004 s. 267).

Ett belysande exempel där kyrkorna i Moçambique tog på sig det civila samhällets roll, som beskriven ovan, kommer från staden Nampula. Där började biskopen läsa upp listor på krigsoffer under söndagsmässorna. Ytterligare namn strömmade in med hjälp från båda parter i konflikten och allt eftersom listan blev längre började uppläsningen uppfattas som ett kraftigt rop för fred. Fader Pier Maria Mazzola, som länge jobbade i Moçambique för en katolsk hjälporganisation, uppger att fredsarbetet fortsatte med att förklara innebörden av fred för människor och genom att predika om det under mässor. De utnyttjade även kyrkans tidning för att sprida budskapet på olika lokala språk. Dessa trycktes i runt 15 000 kopior och kunde ses över hela Nampula. Enligt honom var detta den första fysiska symbolen för fred för många. Kyrkans tidning utnyttjades även för att förklara innebörden av demokratiska val, vilket enligt Mazzola bidrog till att öka det politiska självförtroendet på lokal nivå (Sengulane – Gonçalves 1998).

Arbetet att presentera fred som ett alternativ till våld som fader Mazzola beskriver är, precis som Orjuela menar, ett sätt att förändra diskursen. Genom att diskutera demokrati som ett realistiskt alternativ och som en arena för att handskas med konflikter på ett fredligt sätt, kunde de även inge visst hopp hos människor om en bättre värld.

Den protestantiska kyrkan bidrog också till den fredliga diskursen. CCM startade ett år innan den officiella freden programmet "Preparing People for Peace" som satte fokus på att bygga fred och samexistens med återvända flyktingar och soldater. Genom att utbilda representanter från alla provinser kunde de sprida kunskap om fred i hela landet (Sampson 1997 s. 289f). Man införde också en symbolisk nedrustning genom att erbjuda människor livsmedel i utbyte mot sina vapen (Vines – Wilson 1995 s.145).

Många kvinnor deltog aktivt under och efter kriget. De agerade ihop som kvinnor för att få fred. Folket använde sig också av danser och skådespel som fördömde krig och uppmuntrade fred (Moran – Pitcher 2004 s. 503, 511-512).

Försök till att få ett organiserat motstånd mot våld och för spridning av goda värderingar fanns på lokal nivå. Manuel Antonio skapade exempelvis en armé som byggde på värderingar som att döda så lite som möjligt, förbud mot tillfångatagande av krigsfångar, stöld och våldtäkt. Manuel Antonio ingav sina

soldater hopp genom att utföra en ritual som man trodde skulle garantera dem odödlighet så länge de inte retirerade eller bröt mot de värderingar som fanns. Antonios armé lyckades göra motstånd och befria städer från Renamos ockupation. På liknande sätt byggde en man kallad Mungoi upp en demilitariserad zon runt sin by som förblev fredligt under hela kriget utan något som helst militärt försvar. Där kunde flyktingar få ro och där kunde grödorna växa som vanligt (Nordstrom 1997 s. 57-62, 157). Motståndsrörelser som dessa visar på styrkan i människors vilja och övertygelse.

Som tidigare nämnts utsattes gamla politiska ledare för trakasserier och möttes med förakt vid tiden för krigets början. Att alla samhällets medlemmar bör accepteras och omhändertas var alltså inte någon självklarhet i Moçambique. Ändå kunde det, som presenterats i avsnitten ovan, ske en omfattande ansträngning för att återintegrera före detta soldater. Någonstans borde alltså uppfattningar och attityder ha förändrats sedan krigets början. Att förbereda för fred kan vara just att introducera nya, för konfliktslösnings gynnsamma, sätt att tänka och agera. Dessa alternativa sätt kan bana väg för lösningar på både kortsiktiga och långsiktiga problem (Babbitt 1997 s. 365f).

Mani menar att det efter en konflikt är nödvändigt att skapa ett inkluderande politiskt samhälle för att uppnå fred. Det är därför farligt om människor delas in i "offer" och "förbrytare". Alla måste istället se sig själva som "överlevare" (Mani 2005 s. 512, 521-522). Manis teori innebär ett nytt, för konfliktslösnings fördelaktigt sätt att tänka. Det är en uppfattning om att det är kriget i sig som är ondskefullt och inte den enskilda förbrytaren. Denna attityd återfinns i det tidigare presenterade citatet ur Lampmans artikel: "[...]But you did these acts in a time of war so horrible non of us has been left unscathed. War makes terrible demands on people... We cannot condemn you for the war, you too were held in its grip..." (Lampman 1999 s. 2). Precis som Mani såg man alltså kriget i sig som roten till ondskan.

Enligt Bloomfield är det även viktigt att befolkningen i en konflikt inser att de alla är människor som måste kunna leva tillsammans (Bloomfield 2003 s. 21). Citatet från Lampmans artikel visar även på en sådan attityd; "[...]We have to go on now to create a better place for ourselves. Take what you have learned and turn it into good, into rebuilding." (Lampman 1999 s. 2). Man accepterade alltså att förbrytare fick komma tillbaka och åter tillhöra samhället. Citatet tyder även på att man försökte vända det onda till något gott. CCM:s seminarier, som hölls i alla tio provinserna med cirka 30 deltagare i varje, förespråkade en liknande tanke. De betonade att det viktiga var att man såg människorna som personer som kunde hjälpa till i fredsprocessen, inte att de var till för att skylla våldet på (Vines – Wilson 1995 s.145).

Nordstrom beskriver att curandeiros över hela landet botade våld som vilken annan sjukdom som helst. På detta sätt trodde de att de kunde hindra soldaterna från att återgå till ett våldsamt beteende. Att få soldater att bli fredliga människor sågs som det enda alternativet. Man lärde dem att återfå ett hälsosamt sätt att tänka och agera (Nordstrom 1997 s. 143-144, 146-147). Det arbete som Moçambiques curandeiros utförde är i allra högsta grad det som Babbitt menar med för fred förmånliga sätt att tänka och agera. Genom sitt arbete omdefinierade

de begreppet våld. Våld är inte något givet utan något föränderligt som, precis som det kan skapas, också kan omintetgöras (Nordstrom 1997 s. 143f). Synen innebär också ett skuldbeläggande av kriget i sig.

Det var inte bara curandeiros som bidrog till att sprida denna syn. Vanligt folk berättade ofta om övergrepp som de bevittnat och detta gjordes på ett nästan förlöjligande sätt. Enligt Nordstrom bidrog det till en sundare syn på konflikt eftersom det gjorde berättaren till bedömare av inhuman krigstaktik istället för ett skrämmande krigsoffer (Nordstrom 1997 s. 156). Även journalister i landet beskrev händelser på ett liknande sätt genom att ilsket lägga skulden på kriget istället för någon enskild part (Nordstrom 1997 s. 157).

Huyse uppmuntrar till att hitta gemensamma nämnare som korsar tidigare gränser i en konflikt (Huyse 2003 s. 21). I Moçambique blev denna nämnare just kampen mot våld. I varje by som Nordstrom besökte tillämpades attityderna nämnda ovan som verktyg mot kriget (Nordstrom 1997 s. 144). Folket förde enligt henne ett krig mot våld, vilket spred sig och blev en politisk rörelse. Men rörelsen hade ingen ledare, institutionell bas eller fäste (Nordstrom 1997 s. 219). Därför var rörelsen givetvis svår för krigsförespråkare att komma åt; den var överallt och ingenstans.

Andra ansatser som gjordes för att skapa förbindelser mellan människor och tidigare gränser var till exempel att fotbollsmatcher arrangerades mellan folk från de stridande styrkorna. Detta var ett försök att få slut på konflikten och ge incitament till förhandling (Moran – Pitcher 2004 s. 503, 511). På detta sätt spred man nya normer och attityder och omdefinierade identiteter (fiender blev fotbollsspelare). De omfattande programmen för fred som kyrkorna anordnade gjorde också att katoliker och protestanter, som tidigare varit splittrade, fördes samman (Vines – Wilson 1995 s.145).

Kamp för attitydförändring mot våld och för fred utfördes alltså av olika aktörer i det civila samhället i städer och på landsbygd, under och efter kriget. Genom att sprida information om fred och demokrati kunde en alternativ diskurs få fäste, vilken motverkade en normaliserad syn på våld och ingav hopp om en alternativ lösning på konflikten. Genom att beskylla kriget för den ondska som varit och sprida en bild av att våld kunde avlägsnas från människor banade man väg för en fredlig samexistens. Just kampen för fred blev också något som på vissa håll kunde sammanlänka tidigare splittringar i samhället, som kristna och katoliker och Renamo- och Frelimoanhängare.

5 Positiv och negativ fred – en slutdiskussion

I detta kapitel redogörs det för olika perspektiv på det civila samhällets roll för fred i allmänhet i Moçambique. Först diskuteras det faktum att landet har haft fortsatt fred och huruvida positiv fred faktiskt uppnåtts. Sedan presenteras en kort diskussion om förutsättningarna som det civila samhället hade i Moçambique för att öka förståelsen för hur dessa aktörer kunde vara så aktiva.

5.1 Diskussion om hållbar fred

Efter krigets förödelse stod landet inför en svår återhämtning vid fredsuppgörelsen (Armon et. al. 1998). Sex år efter krigets slut oroade sig fortfarande Armon med flera för att freden ännu inte var säkrad och poängterade att fortsatt arbete med att förebygga fattigdom och politisk distansering, vilka de precis som Nilsson anser ha varit faktorer som påskyndat det initiala kriget, var nödvändig (Armon et. al. 1998). Alicia Honwana skriver samma år att oroligheter och våld är ett konstant hot mot den, enligt henne, ömtåliga freden (Honwana 1998).

Nu, drygt 15 år efter att fredsavtalet signerades har fortfarande ingen större konflikt brutit ut. Landet har dock fortfarande en bit på väg för att kunna klassas som fullständig demokrati. Moçambique får endast statusen ”delvis fritt” av Freedom House rapport från 2007. De största anledningarna till att landet inte är helt fritt är den utbredda korrruptionen och mindre omfattande valfusk (Freedom House 2007). Rapporten från Freedom House och svenska utrikesdepartementet avslöjar att spänningar mellan partierna fortfarande finns kvar då våldsamma sammandrabbningar mellan partiernas anhängare skedde senast 2005, med dödsoffer som konsekvens (Freedom House 2007, UD 2007 s. 5). Freedom House uppger även att banditgrupper som dödar människor fortfarande finns kvar i landet (Freedom House 2007). Trots civila samhällets försök till att återintegrera människor och skapa gemensamma band mellan grupper genom kampen för fred verkar de alltså inte ha nått ut till alla. Betyget för deras arbete är dock gott med tanke på den utgångspunkt de hade. Armon med fler kommenterar att trots att liten press sattes på de stridande parterna att uppmärksamma och hantera sina illdåd har försoningen gått märkbart väl (Armon et. al. 1998). Trots att våld fortfarande förekommer har FN:s ”High Commissioner for Refugee Office” kommenterat att ”We have not come across widespread violations of human rights, there is no private revenge” (Long – Brecke 2003 s. 57).

Rapporten från Freedom House tyder även på att fredsdiskursen fortfarande är stark. Trots att Renamo, med visst fog enligt Freedom House, anklagat Frelimo för valfusk har de endast tagit till demokratiska medel för att bestraffa Frelimo. Demonstrationer mot de i Danmark publicerade Mohammed-teckningarna har även uppgetts vara omfattande men märkbart fredliga i jämförelse med andra länder (Freedom House 2007).

Enligt Long och Breckes bedömning är en återgång till krig inte möjlig (Long – Brecke 2003 s. 58). Det är därför relevant att resonera kring om de tidigare nämnda experterna oroar sig i onödan då de tror att freden är ömtåligare än den kanske är. Är det möjligt att civila samhällets insatser för försoning varit tillräckliga och spridandet av fredsdiskursen så omfattande att de risker som tas upp, till exempel fattigdom och politisk distansering, inte är något större hot? Har positiv fred, alltså avsaknaden av en risk för ny konflikt och avsaknaden av hot om våld, för länge sedan redan uppnåtts? Det vore i så fall inte första gången experter underskattat det civila samhällets kapacitet. Nästan alla välinformerade granskare förutspådde ett vakuum efter att eldupphör uppnåtts och ett misslyckande av ett enande av militära grupper, enligt Vines och Wilson. De kommenterar vidare: "What we all failed to predict was the capacity of local people and institutions to create the framework for locally-brokered ceasefire and conflict resolution procedures." (Vines - Wilson 1995 s. 144).

Denna uppsats konstaterar att det civila samhället bidragit mycket för att uppnå både negativ och positiv fred i Moçambique. Medan den negativa freden kan sägas ha uppnåtts är det osäkert om detta också gäller för den positiva freden eftersom de reella riskerna för ny konflikt är svåra att mäta.

5.2 Generaliserbarhet

En intressant fråga som väcks vid studerandet av civila samhället i Moçambique är hur det kommer sig att dessa aktörer lyckats så bra just här. En kort diskussion om förutsättningar för aktörerna på gräsrotsnivå kommer därför nu att presenteras. Först diskuteras kyrkornas villkor och sedan medborgarnas.

Toleransen för olika religioner respekterades även under inbördeskriget (Freedom House 2007). Tvärt emot många andra yrkesgrupper var kristna präster, och motsvarande för andra religioner, respekterade av båda sidor och löpte mindre risk för övergrepp än vanliga människor. Detta berodde på att Frelimo tidigare behandlat de kristna kyrkorna på ett mindre respektfullt sätt vilket Renamo utnyttjade för att försöka vinna sympati hos de olika religionerna (Vines – Wilson 1995 s. 142). På grund av sin respekterade ställning kunde kyrkorna agera som neutrala och förtroendeingivande medlare. Kriget och staten hade även förlorat sin auktoritet vilket gjorde att kyrkorna på vissa ställen var det enda nationella institutionella ramverket som fanns att vända sig till (Vines - Wilson 1995 s. 147). Kyrkorna hade alltså lyckats behålla och till viss del stärka sin position under kriget i motsats till många andra aktörer, vilket gjorde att de kunde fungera som viktiga aktörer i kampen för fred.

I sin studie finner Long och Brecke att länder med lyckade fredsprocesser hade ett brett engagemang och önskan om fred i samhället gemensamt (Long – Brecke 2003 s. 72). I Moçambique hade den ideologiska konflikten inte särskilt stort fäste bland folket, vilket bland annat märktes i och med att Renamo var tvungna att rekrytera soldater med våld (Nordstrom 1997 s. 50, 102-103, Nilsson 1999 s. 125). Folket var därför mindre bekymrade om den konkreta politiska situationen efter en fredsuppgörelse vilket uttrycks av en allvarligt skadad kvinnas svar på frågan på vad hon tror om fredsavtalet: ”I just want the war to end now” (Ayisi 1992 s. 2). Folket kunde sluta upp för fred utan att vara splittrade av inbördes skiljaktigheter.

Konflikten var heller inte etniskt betingad (Nilsson 1999 s. 133). Detta innebar att människor skonades från en utbredd ”vi och dem”-uppfattning som enligt Mani måste övervinnas efter en konflikt (Mani 2005 s. 512). Istället kunde kampen för fred faktiskt ena tidigare oense grupper vilket gav rörelsen styrka.

Armon med fler kommenterar att fallet Moçambique är unikt på många sätt, och att allt för stora generaliseringar därför inte är möjlig (Armon et. al. 1998). Så är även fallet med det civila samhället i Moçambique. Kyrkorna och medborgarna hade en fördelaktig situation och skulle kanske inte ha lyckats lika bra i en annan kontext. Fallet Moçambique inger dock visst hopp eftersom det visar att sådana aktörer faktiskt kan ha en betydande roll under rätt förutsättningar.

6 Avslutning

Avslutningsvis presenteras en sammanfattning av vår analys över det civila samhällets bidrag till fredsprocessen i Moçambique vilket också blir svaret på uppsatsens frågeställning. Från slutsatserna hämtas sedan några rekommendationer om vidare forskningsinriktning och vad som återstår att forska om i fallet Moçambique.

6.1 Sammanfattning av analysen

Denna uppsats har bidragit med en detaljerad redogörelse för hur det civila samhällets bidrag för fred såg ut och på vilket plan det skedde. Bidraget till *negativ fred*, alltså avsaknad av direkt våld, utfördes framförallt av kristna kyrkor. Den protestantiska rörelsen CCM kunde agera som första kommunikationskanal mellan de stridande parterna innan direkta förhandlingar inleddes. Den katolska rörelsen Sant' Egidio valdes tillsammans med ärkebiskopen Gonçalves till värd för de direkta förhandlingarna. Båda organisationerna satte press på parterna för att de skulle mötas. Hur stor betydelse engagemanget hade för att direkta förhandlingar faktiskt kom till stånd är dock omdiskuterat.

Kyrkorna hjälpte även till på lokal nivå med att få bort det direkta våldet genom att förhandla fram lokala lösningar.

Det civila samhällets bidrag för den *positiva freden*, alltså frånvaron av strukturellt våld, var brett och utfördes av många olika aktörer. Storfamiljer, lokala ledare, traditionella läkare och lärare gjorde vad de kunde för att införa *terapeutiska* procedurer. Man tillämpade även sanningsberättelser för att *läka* gamla sår, dels i form av kyrkornas egna sanningskommissioner men även genom att bearbeta det förflutna genom kulturella handlingar.

Både lokala auktoriteter och kyrkor försökte få människor att *förlåta* förbrytare. Uttalanden av forskare och intervjuade personer i landet styrker att det fanns en norm i samhället om att avstå från hämnd.

Trots det ofördelaktiga beslutet att endast ge ekonomisk kompensation till före detta soldater kunde det civila samhället genomföra stora insatser för *återintegrering* av dessa. Även andra krigsoffer hjälptes, bland annat med ceremonier som återintegrerade dem till samhället. Dessutom gavs hjälp till offren för att återskapa en normal vardag och en mening med livet.

Kyrkorna arbetade hårt för att ändra *attityder* och sprida budskap om fred som alternativ till våld. De förklarade även hur demokrati fungerar, vilket ingav hopp hos folk om att en lösning var möjlig. För att underlätta återintegrering av till

exempel soldater började man att se på varandra som överlevare av krig istället för till exempel offer och förbrytare. Man lade på så sätt skulden på kriget och inte på någon enskild aktör. Genom att denna syn på kriget spreds och att folket tillsammans kämpade för fred kunde man till och med hitta gemensamma nämnare mellan tidigare åtskilda grupper.

Uppsatsen har inte tagit ställning till om positiv fred verkligen uppnåtts, eftersom det är svårt att bedöma de risker som fortfarande finns kvar i landet.

Slutsatsen som kan dras är att det civila samhällets engagemang för negativ och positiv fred var stort. Huruvida det hade en avgörande betydelse för att fred kunde etableras återstår dock fortfarande att undersöka.

6.2 Fortsatt forskning

Något som är uppenbart då man granskar fallet Moçambique är hur legitima aktörer utnyttjades under hela fredsprocessen. På elitnivå agerade den neutrala, katolska kyrkan och på lokal nivå hjälpte en rad lokala auktoriteter till för att se till att freden blev verklighet. Forskning om huruvida aktörernas legitimitet, på alla nivåer, har betydelse för utfallet skulle därför kunna ges mer utrymme i fortsatt forskning.

Fallet Moçambique visar även att ett positivt utfall av fred inte nödvändigtvis kräver traditionella försoningsverktyg som sanningskommissioner och rättegångar. Istället bör vägen till fred baseras på landets specifika kontext.

I många studier av fallet Moçambique negligeras många av civila samhällets bidrag. Därför skulle en utförligare undersökning av vikten av det civila samhällets roll behövas, i vilken alla aspekter denna uppsats tas med i beräkningen.

7 Referenser

7.1 Litteratur

- Ayisi, Ruth Ansah, 1992. "And now the peace." *Africa Report*. No. November December, pp 1-5.
- Babbitt, Eileen F, 1997. "Contributions of training to international conflict resolution", i i Zartman, I. William & J. Lewis Rasmussen (eds). *Peacemaking in international conflict, Methods and Techniques*. United States Institute of peace press:Washington.
- Bloomfield, David, 2003. "Reconciliation: an Introduction", i Bloomfield, David – Barnes, Teresa – Huyse, Luc (eds). *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*. Bulls Tryckeri AB: Halmstad.
- Chicuecue, Noel Muchenga, 1997. "Reconciliation: the role of truth commissions and alternative ways of healing", *Development in Practice*, Vol. 7, No. 4, pp. 483-486
- David, Roman – Choi, Susanne Y.P, 2006. "Forgiveness and Transitional Justice in the Czech Republic." *Journal of Conflict Resolution*. Vol. 50, No. 3, pp. 339-367.
- David, Roman – Choi, Susanne Y.P, 2005. "Victims on Transitional Justice: Lessons from the Reparation of Human Rights Abuses in the Czech Republic" *Human rights quarterly*. Vol. 27, No. 1, pp. 392-435
- Galtung, Johan, 1969. "Violence, Peace, and Peace Research", *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 3, pp. 167-191.
- Gibson, James L., 2006. "The Contributions of Truth to Reconciliation", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 50, No. 3, pp. 409-432.
- Hamber, Brandon, 2003. "Healing" i Bloomfield, David – Barnes, Teresa – Huyse, Luc (eds). *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*. Bulls Tryckeri AB: Halmstad.
- Huyse, Luc, 2003. "Victims" och "Offenders" i Bloomfield, David – Barnes, Teresa – Huyse, Luc (eds). *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*. Bulls Tryckeri AB: Halmstad.
- Lederach, John Paul, 1996. *Preparing for Peace. Conflict Transformation Across Cultures*. Syracuse University Press: Syracuse.
- Lampman, Jane, 1999. "Taming the desire for revenge." *Christian Science Monitor*. November 04, sektion: IDEAS
- Long, William J.- Brecke, Peter, 2003. *War and Reconciliation*. The MIT Press: Cambridge.

- Mani, Rama, 2005. "Rebuilding an Inclusive Political Community After War." *Security Dialogue*. Vol. 36, no. 4, pp. 511-526.
- Mani, Rama, 1998. "Conflict Resolution, Justice and the Law: Rebuilding the Rule of Law in the Aftermath of Complex Political Emergencies", *International peacekeeping*, Vol. 5, No. 3, pp 1 - 25
- Moran, Mary H – Pitcher M Anne, 2004. "The 'basket case' and the 'poster child': explaining the end of civil conflict in Liberia and Mozambique", *Third World Quarterly*, Vol. 25, No. 3, pp 501-519
- Nilsson, Anders, 1999. *Peace in Our Time. Towards a holistic understanding of world society conflicts*. Padrigu: Göteborg
- Nordstrom, Carolyn, 1997. *A different kind of war story*. University of Pennsylvania Press: Philadelphia.
- Orjuela, Camilla, 2004. *Civil society in civil war*. Kompendiet tryckeri: Göteborg
- Sampson, Synthia, 1997. "Religion and peacebuilding", i Zartman, I. William & J. Lewis Rasmussen (eds). *Peacemaking in international conflict, Methods and Techniques*. United States Institute of peace press: Washington.
- Smock, David, 2004. "Divine intervention, Regional Reconciliation through faith", *Harvard International Review*, Vol 25, No. 4, pp. 46-49.
- Prendergast, John, 1997. *Post-conflict programming*. Temdahls Tryckeri AB: Östervåla.
- United Nations (UN), 1996. *Managing Arms in Peace Processes: Mozambique*. United Nations Publication: New York and Geneva.
- van der Walta, Clint – Franchi, Vijé - Stevens, Garth, 2003. "The South African Truth and Reconciliation Commission: 'Race', historical compromise and transitional democracy" *International Journal of Intercultural Relations*, Vol.27, No 2, pp 251-267.
- Vines, Alex 1996. *Renamo, From terrorism to democracy in Mozambique? 2:a uppl.* Villiers Publications: New York
- Vines, Alex – Wilson, Ken, 1995. "Churches and the peace process in Mozambique." i Gifford, Paul (ed.), *The Christian Churches and the democratisation of Africa*. E.J. Brill: Leiden.
- Wantchecon, Leonard 2004. "The Paradox of "Warlord" Democracy: A Theoretical Investigation" *American Political Science Review*, Vol. 98, No. 1, pp 17-33.

7.2 Internet

- Armon, Jeremy - Hendrickson, Dylan –Vines, Alex, 1998. "Preface", <http://www.c-r.org/our-work/accord/mozambique/preface.php>, hämtat 080512.
- Freedom House 2007. Freedom in the world-Mozambique (2007), <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&year=2007&country=7236>, hämtat 080518.

- Honwana, Alcinda, 1998. "Sealing the past, facing the future: trauma healing in rural Mozambique", <http://www.c-r.org/our-work/accord/mozambique/past-future.php>, hämtat 20080512.
- Sengulane, Dínis S. – Gonçalves, Jaime Pedro, 1998. "A calling for peace: Christian leaders and the quest for reconciliation in Mozambique", <http://www.c-r.org/our-work/accord/mozambique/calling-for-peace.php>, hämtat 080512.
- Utrikesdepartementet (UD) 2007. "Mänskliga rättigheter i Moçambique 2007", http://www.manskligarattigheter.gov.se/extra/document/?instance=1&action_show_document.496.=1, hämtat 080518.